

Lietuvos miestelių kasdienio gyvenimo teisinis reguliavimas: erdvės ir laiko aspektai tarpukariu

dr. Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė

Vytauto Didžiojo universiteto Vytauto Kavolio transdisciplininių tyrimų institutas

El. paštas aiste.lazauskiene@vdu.lt

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4502-6557>

Santrauka. Straipsnyje, remiantis 1918–1940 m. įstatymais bei savivaldybių ir apskrities viršininkų priimtais nutarimais, atskleidžiama, kaip buvo reguliuojama erdvė ir laikas Lietuvos miesteliuose. Šiuo atveju erdvės reguliavimas glaudžiai susijęs su prekyba, t. y. turgaus aikštės ir aplinkinių gatvių veiklos, tvarkos ir sanitarijos reglamentavimu. Įstatymais reguliuotas atstumas nuo prekybos alkoholiu vietų iki maldos namų, kapinių, mokyklų, valdžios įstaigų. Toks reguliavimas liudija siekį modernizuoti miestelių struktūrą ir gyventojų įpročius. Laiko reguliavimas daugiausia buvo susijęs su religinėmis ir valstybinėmis šventėmis. Nuo jų priklausė parduotuvių, užėigų ar dirbtuvių darbo laikas, prekyba turguje bei kiti viešojo gyvenimo aspektai. Vietos valdžia reglamentavo kasdienį gyvenimą, nustatydama ramybės, prekybos, transporto judėjimo, gatvių valymo valandas. Teisinis reguliavimas leidžia bent iš dalies atskleisti gyvensenos ypatumus, pajusti miestelio gyvenimo ritmą.

Reikšminiai žodžiai: miestelis; erdvė; laikas; savivaldybė; vietos valdžia; prekybos reguliavimas; Lietuva 1918–1940 m.

Legal Regulation of the Daily Life of Small Lithuanian Towns: On some Aspects of Space and Time in the Interwar Period

Summary. On the grounds of the legislation in force in 1918–1940, and decrees passed by municipality and county administrators, this article reveals how the public space and time were being regulated in small Lithuanian towns. In this particular case, the regulation of space is closely related with trade, i.e., with the regulation imposed on the market square and surrounding streets, activities within this space, the general order and sanitary requirements. The laws established the minimal distance from outlets selling/serving alcohol to houses of prayer, cemeteries, schools and government institutions. This regulation testifies that there was an ambition to modernize the structure of small(er) towns and ‘upgrade’ the habits of their residents. The regulation of time was primarily in line with public and religious holidays. These holidays determined the opening hours of shops, inns and workshops, trade hours in the market along with other aspects of public

life. Meanwhile, the local governing bodies were dealing with everyday life issues by setting up the quiet hours, trade, transport movement and street cleaning patterns. Legal regulation allows, at least partly, to reveal the subtleties of the everyday routine and to experience the rhythm of a small town.

Keywords: small town; space; time; municipality; local government; trade regulation; Lithuania in 1918–1940.

Įvadas

Įprasta, kad viešasis gyvenimas yra reguliuojamas teisės aktų. Tai nacionaliniu lygmeniu priimti įstatymai ar apskričių savivaldos institucijų ir vietos valdžios paskelbti nutarimai, įsakymai, kurie gali būti svarbus šaltinis tiriant kasdienį Lietuvos miestelėnų gyvenimą. Vietos valdžia rūpinosi vietos ūkio tvarkymu ir gyvenvietės veidu, siekė sukurti geresnes gyvenimo sąlygas. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę vietos gyvenimo reguliavimas buvo svarbus ir dėl pokario aplinkybių.

1919 m. kovo 8 d. Valstybės Taryba priėmė įstatymą dėl savivaldybių privalomųjų įsakymų leidybos. Juo savivaldybėms suteikta teisė leisti įsakymus „tvarkai, ramybei ir švarai palaikyti, susisiekimui tvarkyti, privatiniam ir valstybės turtui saugoti ir vietos gyventojų išlaikymui patikrinti“. Įstatymu taip pat buvo numatyta didžiausia bauda už privalomojo įsakymo nevykdymą – 1 000 markių (pusę išieškotos sumos paliekant savivaldybėms, kitą pusę skiriant valstybės iždui)¹. Lietuvos apskričių ir miestų savivaldybės aktyviai naudojos šia teise – priimdavo atitinkamus įsakymus, siekdamos normalizuoti pokario suirutės trikdumą vietos gyvenimą. Privalomaisiais įsakymais buvo reglamentuojamos įvairiausios vietos gyvenimo sritys: teritorijos planavimas, gyvenamųjų namų statyba, priešgaisrinė sauga, miesto tvarka ir sanitarija, gyventojų higiena, susisiekimo tvarkymas ir kt.

Lietuvoje miestai buvo skirstomi į miestus apskrities teisėmis ir miestus valsčiaus teisėmis, o nuo 1931 m. – į pirmaeilius ir antraeilius miestus. Pastariesiems priklausė gyvenvietės, kurios turėjo nuo 3 000 iki 10 000 gyventojų. Pagal 1919 m. Savivaldybių įstatymą, mažiau nei 3 000 gyventojų turintys miesteliai „dedasi išvien su aplinkiniais sodžiais į bendrą valsčių“, o turintys daugiau nei 3 000 gyventojų – galėjo turėti atskirą savivaldumą kaip miestai valsčiaus teisėmis (tokių buvo 35)².

1 „Įstatymas apie savivaldybių privalomųjų įsakymų leidimą ir pildymą“, in: *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, nr. 5, p. 2.

2 A. Morkūnaitė-Lazauskienė, 2007a, p. 274.

Pagal naują 1931 m. Savivaldybių įstatymą, Lietuvoje buvo 19 antraeilių miestų³, o miesteliai, kurie neturėjo atskiros savivaldos, galėjo būti valsčiaus centrais. Visus juos kartu čia vadinsime *miesteliais*. Kai kurie įsakymai, kuriais bus remiamasi tyrime, buvo taikomi visų tipų gyvenvietėms, nedarant skirtumų tarp miestų ir miestelių.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kaip buvo reguliuojama erdvė ir laikas Lietuvos miesteliuose. Siekiama (1) išsiaiškinti, kurioms miestelių erdvėms skirta daugiausia dėmesio, (2) nustatyti, kaip teisinis reguliavimas keitė miestelių veidą, (3) apžvelgti, kaip miestelio žmonių gyvenimas priklausė nuo nustatyto metų, savaitės ar paros ritmo, reguliavusio prekybą, švaros ir sanitarijos reikalus.

Straipsnyje remiamasi 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos įstatymais, savivaldybių privalomaisiais nutarimais ir apskrities viršininkų privalomaisiais įsakymais. Kai kurie jų saugomi Lietuvos centrinio valstybės archyvo ir Kauno regioninio valstybės archyvo atskirų savivaldybių fonduose, tačiau daugiausia remtasi atskirų apskričių valdybų leistų privalomųjų įsakymų rinkiniais. Tokie rinkiniai pradėti leisti XX a. 3 deš. viduryje, kai pastebėta, kad gyventojams trūksta žinių apie veikiančius įsakymus, mat šie, spausdinti plakato pavidalu ir kabinti skelbimo lentose, greitai sunykdavo, anot amžininkų, „privalomieji įsakymai išlipinami ir mėnesiui kitam praslinkus jie lieka nežinomi vien tik įstaigoms“⁴. Straipsnis parengtas taikant dokumentų turinio analizės metodą.

Apie miestų kasdienybės reguliavimą yra rašyta šio straipsnio autorės, tačiau neišskiriant mažų miestelių specifikos, nes privalomieji savivaldybių įsakymai iš esmės apėmė apskrities miestus ir miestelius kartu, ne visada išskiriant specialius reikalavimus miesteliams (miestams valsčių teisėmis)⁵. Alkoholio prekybos reguliavimas nagrinėtas šiuolaikinės Lietuvos kontekste⁶. Aptartas statybos reglamentavimas kaimuose ir miestuose⁷, kur matyti, kad iki 1940 m. dar buvo remiamasi carinės Rusijos įstatymais. Daug dėmesio miestų ir miestelių erdvių planavimui ir statybos reguliavimui skirta kolektyvinėje monografijoje apie miestų ir miestelių atstatymą po Pirmojo pasaulinio karo⁸. Miestų modernizacijos aspektus nagrinėjo Giedrė Polkaitė-Petkevičienė ir Norbertas Černiauskas⁹, miestelių buities klausimus

3 „Vietos savivaldybės įstatymas“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1931, nr. 356, p. 9.

4 Urbaitis, „Įžanga“, in: *Privalomieji įsakymai veikiantieji Ežerėnų apskrityje (Ežerėnų apskrities valdybos leidinys, nr. 1)*, „Dirvos“ spaustuvė, [1925], p. 3.

5 A. Morkūnaitė-Lazauskienė, 2012; A. Morkūnaitė-Lazauskienė, 2007b.

6 A. Lazauskienė et al., 2015; I. Tamutienė et al., 2016.

7 S. Čepinskas et al., 2011; M. Baužienė, 2007.

8 B. Tranavičiūtė et al., 2023.

9 G. Polkaitė-Petkevičienė et al., 2016.

yra aptaręs Eligijus Juvencijus Morkūnas¹⁰. Vis dėlto visi šie autoriai iš esmės nelietė teisinio reguliavimo aspektų. Laiko reguliavimas daugiausia susijęs su valstybinėmis ir religinėmis šventėmis. Pirmosios Lietuvos Respublikos šventės aptartos Žilvyčio Šaknio ir Vilmos Akmenytės-Ruzgienės straipsniuose¹¹, tačiau jie daugiau skirti valstybės švenčių raidai, apeinant šventinių dienų prekybos reglamentavimo klausimus.

Miestelių erdvės reguliavimas

Po Pirmojo pasaulinio karo atsirado būtinybė atstatyti miestus ir miestelius, planuoti jų statybą. Norėta dirbti atsižvelgiant jau nebe į carinės Rusijos, bet Vakarų Europos patirtis. Už gyvenviečių atstatymo vykdymą buvo atsakingas gana platus centrinės ir vietos valdžios institucijų tinklas. Buvo sudaryta Steigiamojo Seimo Krašto atstatymo komisija, veikė Technikos statomasis departamentas, priklausęs Prekybos ir pramonės, vėliau Vidaus reikalų ministerijai, galiausiai – Lietuvos atstatymo komisariatas prie tos pačios ministerijos. Vietos lygmeniu atstatymo procesams koordinuoti formuotos apskričių ir valsčių atstatymo komisijos, dirbo technikas¹². Tuo metu apskričių savivaldybių priimti nutarimai ir apskričių viršininkų skelbti privalomieji įsakymai taip pat liudijo poreikį tvarkyti miestų ir miestelių erdves.

Pagrindinė erdvė miestuose ir miesteliuose buvo turgaus aikštė – prekybos, mainų ir veiksmo erdvė. Aplink ją telkėsi parduotuvės ir visuomeniniai pastatai. Turgaus dienomis ši erdvė tapdavo itin šurmulinga ir dažnai nebūtinai tvarkinga vieta (1, 2 il.). XX a. 3–4 deš. daug kur pasireiškė siekiamybė iškeldinti turgų iš miestelio centro, o vietoje turgaus aikštės įrengti medžiais užsodintą reprezentacinę erdvę¹³. Kitur siekta bent jau praplatinti esamas aikštes, kurios jau neatitiko gyventojų poreikių. Būta atvejų, kai buvo nusavinti šalia turgaus aikštės buvę gyventojų sklypai, sumokant jiems kompensacijas arba planuojant sumokėti. Pavyzdžiui, Šeduvoje buvo nuspręsta, kad privatūs žemės plotai prie turgavietės ilgainiui turės būti nusavinti ir priskirti prie turgavietės ploto, nes to reikalauja sutvarkymas. Tačiau Šeduvos miesto taryba, kad ir pritardama visuomeniniams poreikiams, negalėjo jų įgyvendinti dėl finansinių sunkumų, todėl minėtoje erdvėje leido statyti laikinus privačius namus, prižiūrint apskrities inžinieriui, ir, esant reikalui, planavo juos

10 E. J. Morkūnas, 2017.

11 Ž. Šaknys, 2018; V. Akmenytė-Ruzgienė, 2018.

12 B. Tranavičiūtė *et al.*, 2023, p. 363.

13 G. Polkaitė-Petkevičienė *et al.*, 2016, p. 177.

1 il. Turgus Vabalninke, XX a. 4 deš.

Fot. nežinomas / Biržų krašto muziejus „Sėla“, BKM GEK 20636

2 il. Turgus Rumšiškėse, XX a. 4 deš.

Fot. nežinomas / Lietuvos etnografijos muziejus, LEM M 10665

nukelti¹⁴. Leidimai namams statyti buvo susieti su naujais urbanistiniais planais, todėl kildavo ginčų tarp gyventojų, kurie tiesiog siekė atstatyti karo metu sugriautus namus, ir institucijų, siekusių statyti planingai¹⁵.

Apskritai tuo metu turgavietėms (rinkoms) skirta nemažai dėmesio. Didesniuose miesteliuose savivaldybės taryba reguliavo, kur ir koks turėtų būti turgus – malkų, gyvulių ar bendras. Numatyta, kaip turėtų būti išdėstomos prekybinės „būdelės“. Pavyzdžiui, Rokiškio apskrities taryba skelbė: „Miestų, miestelių, bažnytkaimių ir geležinkelio stočių (stočių rajone) aikštėse ir gatvėse arklius ir kitus gyvulius, o taipogi vežimus ir prekybos stalelius ir palapines (būdeles) statyti leidžiama tik tam reikalui savivaldybių skirtose vietose ir nustatytu laiku“, be to, tik gavus savivaldybės leidimą, o „prekybos staleliai ir palapinės (būdelės) ir jose maisto produktais prekiautojų aprėdas privalo atitikti vietos savivaldybės nustatytiems Apskrities Valdybos patvirtintiems reikalavimams“¹⁶.

Drausta prekiauti kitose vietose nei turgavietėse: „Draudžiama prekiauti (parduoti ir pirkti) gyvuliais, žemės ūkio produktais bei įvairiomis kitomis prekėmis bendro naudojimosi keliuose, gatvėse, aikštėse ir kitose viešo naudojimosi vietose, kurios nėra skirtos specialiai prekybos reikalams.“¹⁷ Panašiai reglamentuota ir kitur. Pavyzdžiui, Ežerėnų apskrityje taryba nurodė „nesupirkinėti vežamus rinkon gyvulius, produktus ir kitų prekių ne prekyvietėje kaip antai ant kelių ir gatvių“. Tai daryta ne tik dėl bendros tvarkos, bet ir siekiant išvengti perpardavinėtojų. Šiuo atveju tiesiai įvardyta, kad įstatymas priimtas „pastebėjus, kad jomarkų ir turgų dienomis įvairūs perkupčiai supirkinėja ant kelių gyvulius, produktus ir kitas prekes, dėl ko pardavėjai esti apvilti rinkos kainų nežinojimu“. Nesilaikantiems šios tvarkos numatyta 100 litų bauda¹⁸.

Kai kur privalomuose nutarimuose išskirta, kad aikštėje yra būtinas viešas šulinys ar pompa. Antai Kėdainių apskrityje skelbta: „Miestuose ir miesteliuose, kur šventadieniais ar turgadieniais susirenka daug žmonių įtaisyti šulinius-pompas, prižiūrint ir užlaikant jas vietos savivaldybėms.“¹⁹

Apskritai aikštėms ir gatvėms apie aikštes (t. y. centrinėms gatvėms) skirta nemažai dėmesio. Privalomuosiuose įsakymuose galima rasti įvairių nurodymų dėl

14 B. Tranavičiūtė *et al.*, 2023, p. 129.

15 *Ibid.*, p. 139.

16 „Privalomas įsakymas 20 nr.“ [1928-11-17], in: *Rokiškio apskrities tarybos veikiantieji privalomieji įsakymai (1925-1930)* (*Rokiškio apskrities valdybos leidinys*, nr. 2), Rokiškis: Biržų spaustuvė, 1930, p. 30, 31.

17 „Privalomas įsakymas 36 nr.“ [1930-12-03], in: *Ibid.*, p. 80.

18 „Privalomas įsakymas“ [1925-03-17], in: *Privalomieji įsakymai...*, p. 22.

19 „Privalomas įsakymas Nr. 2. Švaros palaikymui“ [1919-11-18], in: *Kėdainių Apskrities Valdybos ir Viršininko veikiantieji Privalomieji įsakymai (1919-1931 m.)*, Kėdainiai: M. ir K. sp., 1931, p. 4.

3 il. Seirijų miestelio gatvė, XX a. 3–4 deš.

Fot. Kazys Lukšys / Lietuvos nacionalinis muziejus, LNM Fp 7582

erdvių ir atstumų. Skelbti reikalavimai vartams ir tvoroms, kurios uždengtų kiemus, kad iš gatvių nebūtų matyti ūkio trobesių. Štai Rokiškio apskrities Kamajų, Kvetkų, Obelių, Pandėlio, Panemunio, Skapiškio, Suvainišio, Svėdasų miesteliuose reikalauta: „Kiekvienas užstatytas trobesiais ar laisvas nuo jų žemės sklypas privalo būti iš gatvių ir viešųjų aikščių pusės aptvertas tvora sulig valsčiaus viršaičio ar apskrities techniko nurodymų.“ Nustatyta, kad tvoros neturi būti aukštesnės nei 2 metrai ir žemesnės nei 1 metras. Be to, nurodytas tvoros medžiagiškumas: jos galėjo būti mūrinės, medinės, metalinės. Reikalauta, kad medinės tvoros būtų „nuabliuotos medžiagos ir nudažytos aliejiniais, klijiniais arba kalkiniais dažais“. Buvo draudžiama tvoras dažyti juodais dažais²⁰. Netgi buvo nurodomas vartų plotis (2,75 m). Vartai turėjo atsidaryti į sklypo, o ne į aikštės ar gatvės pusę. Įvažiavimams į kiemus turėjo būti padaryti tilteliai (3, 4 il.). Statant namus reikalauta paisyti statybos linijos: „Prie namų iškišti į šaligatvius už statybos linijos visokie priestatai (gonkos ir t. t.) ir įėjimai į rūsius, išskiriant 1 m. pločio betoninius laiptus (slenksčius), draudžiama.“ 1927 m. Rokiškio apskrities miesteliuose jau reikalauta betono plytų šaligatvių:

20 „Privalomas įsakymas 32 nr.“ [1930-12-03], in: *Rokiškio apskrities...*, p. 68–69.

4 il. Dusėtų miestelio gatvė, 1927 m.

Fot. nežinomas / Zarasų krašto muziejus, ZKM F 6413

„Šaligatviai privalo būti daromi iš betoninių plytų 50×50 cm. dydžio ir nemažiau 7 cm. storio [...]“²¹

Šie detalūs reikalavimai galimai buvo perimti iš carinės Rusijos teisinės bazės. Čia atkreiptinas dėmesys, kad iki pat 1940 m. Lietuvoje naudotas dar 1868 m. priimtas Statybų įstatymas (su pakeitimais)²². Tiesa, 1920 m. buvo priimtos Statybos taisyklės. Remiantis jomis, norint vykdyti statybas reikėjo parengti situacijos planą, nurodyti pastatų paskirtį ir matmenis, reguliuotas atstumas nuo gatvės ir kt.²³ Tačiau Statybų įstatymas (Statybų įstatai) galiojo ir toliau. Įstatuose nurodyta, kad tiesiamų naujų gatvių plotis turi būti nuo 21 iki 32 m, įskaičiuojant ir šaligatvius. Rengiant naujus miestų planus gali būti leidžiamas mažesnis gatvių plotis, bet tik tais atvejais, jeigu tektų nukelti ar nugriauti jau stovinčius pastatus²⁴. Nurodyti atstumai tarp statomų mūrinių ir medinių namų. Pavyzdžiui, „[m]ediniai trobesiai turi būti

21 „Privalomas įsakymas 16 nr.“ [1927-12-17], in: *Ibid.*, p. 16.

22 M. Baužienė, 2007, p. 6.

23 S. Čepinskas *et al.*, 2011, p. 33–44.

24 „VIII. Statyba ir gaisrai. Ištrauka iš statybos įstatų“, in: *Savivaldybių žinynas*, Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1932, p. 381.

statomi ne arčiau kaip per 8,53 mtr. nuo kairiosios kiemo ribos ir kaip 4,27 mtr. nuo užpakalinės kiemo ribos“, medinio namo ilgis negalėjo būti didesnis kaip 25,6 m, taip pat reguliuotas namų aukštingumas ir kt.²⁵ Daugeliu atvejų šie reguliavimai buvo susiję su priešgaisrine sauga, siekiant apsaugoti miestus ir miestelius nuo visa naikinančių gaisrų.

Savivaldybės galėjo išleisti privalomuosius nutarimus statybos reikalais, o jų vykdymą prižiūrėjo policija. Matyti, kad savivaldybių nutarimai statybos klausimais mažai kuo skyrėsi nuo įstatuose numatytų normų: pavyzdžiui, Rokiškio apskrities miestuose ir miesteliuose sklypą mūriniais trobesiais leista užstatyti iki 60 proc., o mediniais iki 40 proc. jų bendro ploto, bet su sąlyga, kad liktų laisvas niekuo neužstatytas kiemas, ne mažesnis kaip 100 kv. metrų ir ne siauresnis kaip 7 m tarp mūrinių ar 8 m tarp medinių trobesių²⁶.

Rūpinantis gatvių apželdinimu, reglamentuoti atstumai tarp medžių. Pavyzdžiui, Kėdainiuose apskrities taryba priėmė nutarimą, pagal kurį „per miestelius turi būt sodinami iš abiejų pusių gatvių medeliai, 8 metr. toumo vienas nuo kito“. Beje, leista sodinti tik uosius, klevus ir kaštonus („Išimtiname atitikime, kame visai tokių medžių nėra leidžiama, sutinkant Apskrities Valdybai, sodinti ir kitus“)²⁷. Praėjus keleriems metams apskrities taryba numatė 100 litų baudą už medelių kirtimą ar laužymą. Tais atvejais, kai medis nudžiūvęs ir jį reikia kirsti, vietoje jo savivaldybė privalėjo pasodinti kitą medelį. Pagal nutarimą, medžiai prie parkų ir viešųjų sodų galėjo būti kertami „tik esant būtinam reikalui“ ir tik leidus Lietuvai pagražinti draugijai ir Apskrities valdybai²⁸ (5, 6 il.).

Vienu iš miestelių apželdinimo trukdžių buvo ir naminiai gyvuliai. Todėl kai kurios savivaldybės reguliavo gyvulių vedžiojimą ir gynimą į ganyklas. Pavyzdžiui, Ežerėnų apskrities taryba „turėdama omeny, kad miestuose ir miesteliuose leidžiami be priežiūros laisvai vaikščioti naminiai gyvuliai kaip antai karvės, ožkos, kiaulės ir kiti, kurie daro daug žalos, pavyzdžiui, nugrauzia gatvėse ir soduose medžius, išmindo ir nuėda pasodintus įvairiose vietose žalumynus“, pareikalavo „į miestų bei miestelių aikštes, sodus ir gatves varant gyvulius gatvėmis prisilaikyti gatves vidurio ir žiūrėti, kad gyvuliai nepakenktų medžiams, augalams ir žalumynams“. Nusizengusiems numatyta 25 litų bauda²⁹. Ne šaligatviais, o gatvės važiuojamąja dalimi gyvulius reikalauta vesti ir kitose Lietuvos apskrityse. Be to, Kėdainiuose

25 *Ibid.*, 382.

26 „Privalomasis įsakymas 38 nr.“ [1930-12-03], in: *Rokiškio apskrities...*, p. 90.

27 „Priverstinis įsakymas Nr. 5“ [1920-06-21], in: *Kėdainių Apskrities...*, p. 5–6.

28 „Privalomas įsakymas Nr. 15“ [1925-07-17], in: *Ibid.*, p. 14.

29 Ežerėnų Apskrities Tarybos Privalomas įsakymas, 1925-03-17, in: Kauno regioninis valstybės archyvas (toliau – KRVA), f. 219, ap. 1, b. 395, l. 155.

5 il. Iškilmingas ąžuolo sodinimas Žeimelio turgaus aikštėje: stovi mokytojas V. Budrys, valsčiaus sekretorius Vincas Andrišiūnas, mokytojas Vl. Jurevičius, direktorius Pranas Varnas, mokytoja E. Pranskūnaitė, latvių pradžios mokyklos mokytoja Namikienė, mokytoja Z. Sketerytė ir kiti miestelio gyventojai. 1923 m.

Fot. nežinomas / Lietuvos etnografijos muziejus, LEM M 5960

priimtas nutarimas, kad miesto gatvėse ir aikštėse „negali būti surenkami į bandą ganiavon varomi gyvuliai, jų surinkimo vietos turi būti paskirtos už miesto“³⁰.

Centrinių gatvių ir aikščių, kaip reprezentacinių, svarba išskirta Rokiškyje. Tai atsispindi vėliavų iškėlimo reguliavime. Apskritai valstybinių vėliavų kėlimo tvarka buvo numatyta Valstybės įstatyme, tačiau Rokiškio apskrityje dar buvo priimtas vietinis privalomasis nutarimas dėl valstybinių vėliavų kėlimo švenčių metu. Matyti, kad miestelio erdvė suvokta nevienodai, nes pagrindinėse gatvėse reikalauta kabinti didesnes vėliavas, o periferinėse gatvėse ir priemiesčiuose galėjo būti iškeliamos ir mažesnių matmenų vėliavos. Nutarime rašyta: „Rokiškio miesto dalyje būtent: [...] Viešojo aikštė, Naujoji, Kamajų, Vilniaus, Kauno, Pandėlio, Jurzdiko gatvėse ir Rokiškio dvare, vėliavos negali būti mažesnės, kaip 2 metr. ilgio ir 1 metr. 10 cent. pločio, likusioje gi Rokiškio miesto dalyje, kaip tai: Pagojų ir Radutės priemiesčiuose,

30 „Privalomas įsakymas Nr. 27“ [1931-05-16], in: *Kėdainių Apskritis...*, p. 52.

6 il. Vytauto Didžiojo medelio sodinimas Antalieptės aikštėje, 1930 m.

Fot. nežinomas / Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, ČDM Ta 5099/362

Parokiškio kaime ir Rokiškio gelžkelio stoty – ne mažesnės, kaip 1 metr. 50 cent. ilgio ir 85 cent. pločio.³¹

Savivaldybės reguliavo vandens telkinių naudojimą. Jeigu miestelis buvo įsikūręs prie upės ar kito vandens telkinio, buvo reglamentuojamos maudymosi vietos (kai kur atskirai vyrų, moterų ar bendros). Be to, daug dėmesio skirta sanitarijai, reguliuojant gyvulių girdymo, maudymosi, prausimosi, skalbimo vietas. Pavyzdžiui, Marijampolės apskrities viršininko įsakyme nurodyta: „Skalbti ir plauti upėse baltinius leidžiama tik žemiau tų vietų, kur gyventojai ima vandenį.“³² Kitur dar detaliau paminėta (Telšių apskrities viršininko įsakymas): „Atviruose vandenyse (ežeruose, upėse) skalbinius skalbti tik savivaldybių nurodytose vietose ir be to ligonių skalbinius prieš skalbsiant gerai iššutinti.“³³ Nusižengę tokiam reikalavimui galėjo būti nubausti 5 000 auksinų bauda. Pasitaikydavo ir specialių reguliavimų, susijusių su

31 „Rokiškio Apskrities Viršininko privalomas įsakymas Nr. 18“ [1927-07-09], in: *Rokiškio apskrities...*, p. 24.

32 „1920 m. Rugpjūčio mėn. 28 d. Nr. 6“, in: *Apskričių Viršininkų privalomieji įsakymai („Milicijos žinių“ priedas)*, Kaunas: V. R. M-jos Piliečių Apsaugos Departamentas, 1923, p. 26.

33 „1920 m. Rugpjūčio mėn. 8 d. Nr. 3“, in: *Ibid.*, p. 109–110.

religiniais ritualais: „Žydų kapuose įtaisyti tam tikras aklas, uždengiamas duobes pilti vandeniui, numirėlių lavonus nuplovus.“³⁴

Taip pat apskričių viršininkų ir apskričių gydytojų įsakymuose labai daug dėmesio skirta nuotekoms ir šiukšlėms, kad nebūtų teršiamos upės. Drausta atliekas pilti netoli vandens telkinių. Pranešimai spaudoje ir įvairios ataskaitos liudija, kad tai buvo paplitęs reiškinys. Pavyzdžiui, Vidaus reikalų ministerijos atstovas, apvažiavęs įvairius Lietuvos miestelius, rašė, kad Vilkijos miestelyje gyventojai „verčia mėšlus ir sąšlavas ant Nemuno kranto“, nuo kur nešvarumai suteka į upę³⁵. Baudos buvo didžiulės.

Savivaldybės numatė specialias erdves sąšlavoms, šiukšlėms išvežti ir užkas-ti, dažniausiai tolimuose miestelių pakraščiuose. Pavyzdžiui, Utenos apskrities viršininkas įsakė, kad „[...] visos išmatos iš išeinamųjų vietų (klozetų), o taip pat visokios atmatos iš duobių bei kitoki nešvarumai nuo kiemų būtų vežami už miesto tarp Naujaūlyčio ir Rašties kaimų į tas vietas, kur buvo prie vokiečių okupacijos valdžios pastatyti aviacijos barakai (šopos)“³⁶. Telšių apskrityje reikalauta „miestų ir miestelių nešvarumus versti tik savivaldybių nurodytose vietose ir juos užkas-ti“³⁷. Panevėžio apskrities taryba nutarė: „Miestuose ir miesteliuose nešvarumai turi būti išvežami iš gyvenamojo rajono į nuošalius ir verčiami ne by kokiose, bet vietos Savaldybių ar tam tikrų jų atstovų bei įgaliotinių nurodytose vietose ir ten naikinami (užkasami ar užariami).“³⁸ Kėdainių apskrityje numatytas ir ledų išve-žimas: „Pavasariui atėjus, policija nustato terminą, kuriuo metu Kėdainių miesto ir miestelių gatvės bei kiemai išvalomi nuo ledų ir kitų susikaupusių nešvarumų. Jie išvežami iš miesto ir miestelių ribų į savivaldybės nurodytas vietas.“³⁹ Vis dėlto ne visi miestai turėjo oficialius sąvartynus. 1932 m. iš 29 apklaustų Lietuvos miestų (pirmaeilių ir antraeilių) tik pusė turėjo sąvartynus⁴⁰.

Apskričių viršininkai ir apskričių sanitarijos gydytojai privalomaisiais įsakymais reikalavo įrengti viešuosius tualetus. Kartais būdavo nurodomos konkrečios erdvės: „Prie visuomenės, valdžios ir privatiųjų įstaigų bei vietų, kuriose renkasi daug žmo-nių – prie bažnyčių, mokyklų, prieglaudų, bendrabučių, teatrų, pramonės dirbtuvių,

34 *Ibid.*, p. 110.

35 Savivaldybių, darbo ir socialinės apsaugos departamento miestų ūkio skyriaus viršininko raštas Piliečių apsaugos departamentui, 1920-06-04, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 379, ap. 2, b. 189, p. 153.

36 „1920 m. Sausio mėn. 1 d. Nr. 20“, in: *Apskričių Viršininkų...*, p. 83.

37 „1920 m. Rugpjūčio mėn. 8 d. Nr. 3“, in: *Ibid.*, p. 109.

38 „Privalomas įsakymas“ [1922-01-16], in: *Panevėžio apskrities savivaldybės privalomų įsakymų rinkinys (1919–1924)*, Panevėžys: M. Koto spaustuvė, [1924], p. 2.

39 „Privalomas įsakymas Nr. 27“ [1931-05-16], in: *Kėdainių Apskrities...*, p. 55–56.

40 G. Polkaitė-Petkevičienė et al., 2016, p. 182.

valdžios ir savivaldybių įstaigų, turgaviečių, viešųjų sodų ir t. t. – turi būti įtaisytas pakankamas išeinamųjų vietų skaičius, su parašais: „Vyrams“, „Moterims“.⁴¹ Panašiai reikalavimai išdėstyti ir Telšių apskrityje: „turgavietėse ir arti bažnyčių ir sinagogų įtaisyti viešas išeinamąsias vietas“, tokias vietas įtaisyti ir „prie užvažiuojamųjų kelių (namų), viešbučių, restoranų traktierių, kinematografų, nuolatinių pramogoms (teatrams, vakarams) salių ir kitų panašių vietų“. Reikalauta „neteršti patvorių, pasienių, užkampių ir kitų vietų, aplenkiant išeinamąsias vietas“⁴². Buvo numatytos didelės baudos – 5 000 auksinių, vėliau 500 litų. Ypač 1920 m. visoje Lietuvoje atsirado tokie ir panašūs reikalavimai ir tai buvo susiję su choleros ir kitų epidemijų plitimu. Sanitarinė situacija buvo prasta. Tačiau ir vėlesniais metais, XX a. 4 deš., dar ne visi miesteliai turėjo viešuosius tualetus, nepaisant to, kad baudos buvo numatytos didelės. Detalūs reikalavimai dėl tualetų buvo taikomi ir privačių namų savininkams. Pavyzdžiui, Kėdainių mieste ir miesteliuose „išeinamos vietos, pamazgų duobės bei sąšlavų duobės ir tvartai negali būti statomi arčiau, kaip 10 mtr. nuo šulinių, upių ir kitų viešo naudojimo vandenų“, taip pat reglamentuotas atstumas iki kaimyno sklypo – ne mažiau kaip „5 mtr. nuo visų kaimynų ribų“⁴³. Visos šios priemonės turėjo padėti apsisaugoti nuo ligų ir kovoti su epidemijomis. Matyti modernėjimo ženklų.

Miestelio viešųjų erdvių ir funkcinį zonų reguliavimas pasireiškė ir tam tikrais nurodymais. Buvo įrengiamos skelbimų klijavimo vietos – dažniausiai specialios lentos ar stulpai. Norintys „lipdyti“ skelbimus turėjo savivaldybei sumokėti mokesť. Štai Kėdainių apskrityje nutarta: „Visus skelbimus ir afišas, Kėdainių mieste ir Apskrities miesteliuose leidžiama klijuoti, tik prie tam tikrų padarytų lentų, kurios turi būti pastatytos prie Valsčių Valdybų, turgavietėse, prie bažnyčių ir Kėd.[ainių] mieste gatvėse.“⁴⁴

Atskirą sritį sudarė alkoholio vartojimo ir prekybos juo erdvių reguliavimas. Egzistavo draudimas „svaiginamuosius gėralus gerti gatvėse, kiemuose, privartėse ir kitose aikštėse ir šiaip viešose vietose, neskiriamose gėrimo tikslui“⁴⁵. Pagal 1922 m. Svaigųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymą, mažmeninė prekyba alkoholiu buvo leidžiama trijų kategorijų prekybos įmonėse: alkoholinių gėrimų parduotuvėse, alinėse ir traktieriuose. Buvo nustatyta, kokiomis prekėmis galima jose prekiauti. Alkoholinių gėrimų parduotuvėse ir traktieriuose pardavinėtas spiritas, degtinė ir kiti spiritiniai gėrimai, taip pat alus, porteris, midus ir vynas; alinėse – alus, porteris

41 „1920 m. Rugpjūčio mėn. 28 d. Nr. 6“, in: *Apskričių Viršininkų...*, p. 25.

42 „1920 m. Rugpjūčio mėn. 8 d. Nr. 3“, in: *Ibid.*, p. 109.

43 „Privalomas įsakymas Nr. 27“ [1931-05-16], in: *Kėdainių Apskrities...*, p. 58.

44 „Privalomas įsakymas Nr. 14“ [1924-04-15-16], in: *Ibid.*, p. 12.

45 „Privalomas įsakymas Nr. 3“ [1922-05-18], in: *Privalomieji įsakymai...*, p. 11.

ir midus. Prekyba skirstyta į prekybą išsinešti ir išgerti vietoje. Prekyba išgerti vietoje („išgertinai“) buvo leidžiama traktieriuose ir alinėse, o parduotuvėse – tik išsinešti („išsineštinai“). Minėtų įstatymu leidimų skaičius buvo nustatomas atsižvelgiant į tai, kokios rūšies prekybos įstaiga atidaroma, svarbus buvo ir miesto ar miestelio dydis: „leidimų alinėms atidaryti skaičių kiekviename valsčiuje ar mieste nustato valsčiaus ar miesto taryba, kad viena alinė tektų apskrities ir valsčiaus teisėmis miestuose ne mažesniai kaip 1.000 gyventojų skaičiui, o valsčiuose – ne mažesniai kaip 1.500 gyventojų skaičiui“. Kasmetinį leidimų traktieriams, kur buvo parduodami stiprieji gėrimai, skaičių savivaldybės nustatydavo taip, kad „vienas traktierius tektų apskrities ir valsčiaus teisėmis miestuose ne mažesniai kaip 2.000 gyventojų skaičiui, o valsčiuose – ne mažesniai kaip 3.000 gyventojų skaičiui“⁴⁶. Pažymėtina, kad alkoholio prekybos įstaiga galėjo būti atidaroma tik „pramonės ir prekybos reikšmės turinčiose vietose“ (t. y. tik miestuose ir miesteliuose), o kaimo vietovėse leidimą tokiai įstaigai buvo galima gauti tik sutikus tos seniūnijos gyventojų sueigai, krivūlei (7 il.). Nuo 1934 m. tankio reguliavimo nuostatų nebeliko⁴⁷.

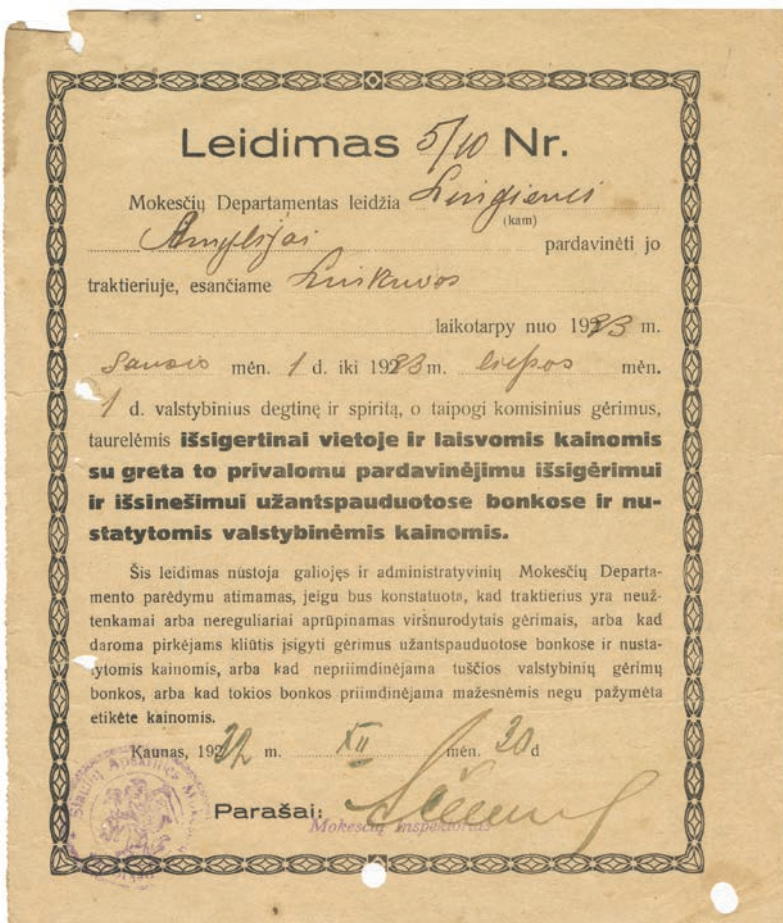
Erdvės reguliavimas buvo labai aiškiai apibrėžtas. 1922 m. Svaigiųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatyme ir jo vėlesniuose pakeitimuose išvardyta, kur galima prekiauti alkoholiu. Griežtai reguliuotas alkoholio prekybos įstaigų atstumas nuo „visų tikėjamų maldos namų, vienuolynų, kapų, mokyklų, kareivinių, kalėjimų, ligoninių, prieglaudų, teismų ir valsčių valdybų butų“⁴⁸. Atstumas nuo minėtų įstaigų valsčiaus teisėmis besitvarkiusiuose miestuose turėjo būti ne mažesnis nei 80 metrų. Vėlesniais metais atsirado pakeitimas: atstumas iki mokyklų, kareivinių, kalėjimų, ligoninių, prieglaudų, teismų ir valsčiaus raštinių turėjo būti ne mažesnis nei 60 m, taigi sumažintas. Nuo 1934 m. šie atstumo ribojimai nebetaikyti alinėms, alaus barams, valgykloms, kavinėms ir cukrainėms, kur buvo galima prekiauti „išgertinai“ nestipriais gėrimais (nurodytas 40 m atstumas), taip pat alkoholio parduotuvėms, kur prekiauta visais alkoholiniais gėrimais „išsineštinai“ (nurodytas 30 m atstumas). Taigi prekyba nestipriais gėrimais tapo šiek tiek liberalesnė: dvigubai sumažintas minimalus atstumas prekybos silpnuoju alkoholiu įmonėms ir prekybos alkoholiu „išsineštinai“ parduotuvėms. Įstatyme neliko tankio reguliavimo nuostatų, bendruomenė neteko teisės riboti leidimų skaičių.

Galima spėti, kad atstumo nuo alkoholio prekybos vietos iki tam tikros įstaigos laikymasis galėjo sukelti tam tikrų ginčų, ypač skaičiuojant įstatyme nurodytus

46 „Svaigiųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymas“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1922, nr. 91, p. 2.

47 I. Tamutienė *et al.*, 2016, p. 27.

48 „Svaigiųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymas...“, p. 3.

7 il. Mokesčių departamento leidimas pardavinėti alkoholinius gėrimus traktieruje Linkuvoje „išsigertinai vietoje“ ir „išsineštinai“, 1923 m.

Lietuvos nacionalinis muziejus, LNM R 10400

metrus. Todėl 1929 m. įstatymo pakeitime atsirado paaiškinimas dėl matavimo: „Šitas atstumas matuojamas tiesia linija ligi svaigiųjų gėrimų pardavinėjimo įstaigos įeinamųjų durų: nuo kapų ir maldos namų – nuo jų apyvartos artimiausio taško, o nuo kitų minėtųjų įstaigų – nuo jų artimiausio trobesio taško.“⁴⁹ Spaudoje pasi-

49 „Svaigiųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymo pakeitimas“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1929, nr. 316, p. 6.

taikydavo žinučių apie bandymus apeiti įstatymą, pavyzdžiui, perkelti traktieriaus duris į tolimesnį pastato galą.

Miestelių gyvenimo ritmo reguliavimas

Įstatymai ir privalomieji savivaldybių nutarimai, reguliavę prekybą, darbą ir poilsį, kartu lėmė ir miestelių gyvenimo ritmą. Lietuvos valstybės atkūrimo metu svarbus buvo modernių valstybinių švenčių kūrimo procesas. Skirtingai nuo religinių švenčių, kurios buvo švenčiamos jau daugelį šimtmečių ir kai kurios iš jų buvo pripažintos Rusijos imperijos kaip oficialios šventės, valstybinės šventės buvo visiškai naujas kultūrinis reiškinys⁵⁰ (8, 9 il.). 1925 m. buvo priimtas Švenčių ir poilsio įstatymas, kuriame išskirtos šventės ir nedarbo dienos, per kurias, kaip ir per visas kitas šventes, nereikėjo dirbti⁵¹. Kitas aktualus dokumentas – Darbo dienos ilgumo įstatymas – buvo priimtas dar 1919 m. ir su dviem pakeitimais galiojo iki 1940 m.⁵²

Pirmiausia aptarsime prekybos laiko reguliavimą. Apskričių valdybos reguliavo prekybos įstaigų darbo laiką apskrities teritorijoje. Tačiau šis reguliavimas buvo susijęs su Darbo dienos ilgumo įstatymu, kuriame įtvirtinta, kad „krautuvės negali būti atidaromos anksčiau kaip 6-tą valandą ir uždaromos vėliau kaip 20 valandą, išskyrus valgyklas, kavines, arbatines ir vaisinių gėrimų parduotuves“⁵³. Apskrities valdžia galėjo nustatyti darbo laiką nepažeidžiant įstatymo. Pavyzdžiui, Mažeikių apskrityje nurodyta, kad parduotuvės turi būti atidarytos nuo 8 iki 20 val., o šventadieniais nuo 13 iki 16 val. Maisto prekių parduotuvės galėjo veikti nuo 6 val. iki 20 val., o šventadieniais nuo 8 iki 10 ir nuo 13 iki 16 val.⁵⁴ Kėdainių apskrityje parduotuvių veikimas priklausė nuo sezono, t. y. jų uždarymo laikas skyrėsi vasarą ir žiemą. Nuo gegužės iki spalio mėnesio leista prekiauti nuo 8 iki 20 val., o kitu metu – viena valanda trumpiau, t. y. iki 19 val. Be to, priimtas nutarimas, kad „pietų laike krautuvė dviem valandom uždaroma“⁵⁵. Kepyklos, duonos ir įvairių maisto produktų parduotuvės galėjo veikti nuo 5 iki 22 val., o valgyklos, kavinės,

50 Ž. Šaknys, 2018, p. 130.

51 „Švenčių ir poilsio įstatymas“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1925, nr. 181, p. 1–2.

52 „Darbo dienos ilgumo įstatymas“, in: *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, nr. 17, p. 6–7.

53 „Darbo dienos ilgumo įstatymo pakeitimas“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1926, nr. 212, p. 1.

54 Mažeikių apskrities valdybos privalomasis įsakymas, 1925-02-14, in: KRVA, f. 219, ap. 1, b. 395, l. 163.

55 „Kėd. miesto ir apskrities gyventojams“ [1929-01-09], in: *Kėdainių Apskrities...*, p. 18–19.

8 il. Šventė Saločiuose, XX a. 4 deš.

Fot. Dora Chaitaitė / Pasvalio krašto muziejus, PaKM F 3665

9 il. Šventė Skiemonyse, apie 1930 m. (?)

Fot. nežinomas / A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, VŽM 11934 F 2952

10 il. Linkmenų miestelio parduvė, XX a. 3–4 deš.

Fot. nežinomas / Lietuvos etnografijos muziejus, LEM M 665

arbatinės ir vaisinių gėrimų parduvė nuo 6 iki 22.30 val.⁵⁶ Kaip matyti, prekybos įstaigų darbo laikas galėjo nežymiai skirtis. Tačiau bendras dėsningumas aiškus – šventadieniais prekyba drausta (bent jau nuo 10 iki 13 val.), nes tuo metu vykdavo pamaldos bažnyčiose (10, 11 il.).

Labai griežtai reglamentuota prekyba alkoholiu, tam buvo išleisti keli įstatymai⁵⁷. Iki 1922 m. kiekviena apskrities savivaldybės taryba galėjo patvirtinti parduvės ar traktieriaus darbo laiką. Skirtingose apskrityse prekybos alkoholiu laikas galėjo būti kitoks⁵⁸. Pavyzdžiui, Raseinių apskrityje „svaiginančiųjų gėrimų įstaigos“ (traktieriai, aludės ir bufetai) veikė nuo 8 iki 22 val.; Tauragės apskrityje leista laikyti traktierius atidarytus nuo 9 iki 18 val., o alines – nuo 9 iki 20 val.; Biržų-Pasvalio apskrityje nutarta, kad „[v]isuose miestuose ir miesteliuose šventadieniais visos alinės, šiaip prekybos įstaigos, turinčios teisės pardavinėti svaiginamus gėralus, arbatinės ir krautuvės nuo 10 val. ryto ligi 13 val. po pietų privalo būti uždarytos ir visokia prekyba minėtose

⁵⁶ *Ibid.*, p. 19.

⁵⁷ A. Lazauskienė *et al.*, 2015, p. 67.

⁵⁸ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, 2007b, p. 58.

11 il. Kriukų (Šiaulių apskr.) žemės ūkio kooperatyvo parduotuvėje, 1938 m.

Fot. nežinomas / Šiaulių „Aušros“ muziejus, F5-AP6-B6-L6

įstaigose šiuo laiku yra draudžiama⁵⁹; Ežerėnų apskrityje sekmadieniais, kalendorinių ir valstybinių švenčių dienomis, taip pat ir parapijos švenčių dienomis traktieriai galėjo būti atidaryti tiksliai nuo 14 iki 19 val.⁵⁹ Pagal 1922 m. įstatymą, savivaldybės galėjo priimti nutarimus uždrausti prekiauti alkoholiu ir kitomis įstatyme neišvardytomis dienomis ar valandomis⁶⁰. Pavyzdžiui, Tauragnų miestelyje buvo įsakyta tris dienas neatidaryti alkoholio parduotuvių dėl vyskupo vizito⁶¹.

Alkoholio prekybos parduotuvės valsčiuose dirbo nuo 8 iki 20 val. Šeštadieniais leista prekiauti trumpiau (iki 16 val.), vėliau, nuo 1934 m., tokio draudimo neliko. Šeštadieniai neišskiriami. Sekmadieniais alkoholio galima buvo įsigyti „išgertinai“

59 „1921 m. Kovo mėn. 31 d. Nr. 2054.–10“, in: *Apskričių Viršininkų privalomieji įsakymai* („Milicijos žinių“ priedas), Kaunas: V. R. M-jos Piliečių Apsaugos Departamentas, 1923, p. 124; 1923-02-17 Tauragės apskrities savivaldybės Privalomasis nutarimas nr. 5, in: LCVA, f. 379, ap. 2, b. 318, l. 232; „1920 m. Liepos mėn. 29 d. Nr. 4“, in: *Apskričių Viršininkų...*, p. 96; „Privalomas įsakymas Nr. 2 Traktierių savininkams, nuomininkams ir tarnautojams“ [1922-05-30], in: *Privalomieji įsakymai...*, p. 12.

60 „Svaigųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymas...“, p. 3.

61 „1921 m. Spalio mėn. 11 d. Nr. 17“, in: *Apskričių Viršininkų...*, p. 82.

nuo 13 iki 16 val.⁶² Nuo 1925 m., įsigaliojus Švenčių ir poilsio dienų įstatymui, sekmadieniais ir pagrindinėms švenčių dienomis prekyba alkoholiu visai uždrausta⁶³. Apie šį beveik dešimtmetį trukusį draudimą buvo daug diskutuojama visuomenėje. Kaip rašė to meto spauda, draudimas smuklėse ir mažesniuose restoranuose prekiauti alkoholiu lėmė tai, kad atsirado daug nelegalios prekybos: arbatinėse ir kitose maitinimo įstaigose galima buvo lengvai gauti degtinės, kuri, slepiant nuo tikrintojų, pardavinėta „supilta dažnai į arbatos stiklus ir nudažyta arbatos spalva arba toji degtinė parduodama selterio bonkose“⁶⁴. 1934 m. prekyba buvo liberalizuota: antraeiluose miestuose ji leista nuo 13 iki 20 val., valsčiuose – iki 18 val. Valstybinių parduotuvių laikas buvo trumpesnis, nuo 13 iki 18 val.⁶⁵

Įstatymais buvo numatytos visuomenei svarbios dienos ir šventės, kuomet alkoholio prekyba ribota ar drausta. Pavyzdžiui, Seimo, savivaldybių ir „kitokių organų“ rinkimų dienomis. Prie šios draudimų kategorijos galima priskirti ir draudimą prekiauti alkoholiu naujokų šaukimo ir mobilizacijos dienomis, galiojusį per visą Pirmosios Respublikos laikotarpį. Beje, Steigiamojo Seimo rinkimų metu alkoholio prekyba buvo visiškai uždrausta dviem mėnesiams. Nuo 1934 m. alkoholio parduotuvėse, kuriose prekiauta tiek išsineštinai, tiek „išgertinai“ (restoranai ir kt.), nebebuvo išskiriamas draudimas prekiauti savivaldybių rinkimų dienomis, drausta prekiauti tik Seimo rinkimų ir mobilizacijos dienomis. Be to, Seimo rinkimų dienomis užėigose prekyba lengvesniais alkoholiniais gėrimais tapo liberalesnė: alinėse, alaus baruose, valgyklose, kavinėse ir cukrainėse miesteliuose leista prekiauti alkoholiu nuo 8 iki 20 val.⁶⁶

1922 m. įstatyme buvo įtvirtintas draudimas prekiauti alkoholiu valstybinių švenčių metu. Vasario 16 d., gegužės 1 d., Steigiamojo Seimo sušaukimo dieną (gegužės 15 d.), Valstybės Konstitucijos priėmimo dieną (rugpjūčio 1 d.) valstybinės degtinės monopolio parduotuvės neveikė. Skyrėsi prekyba „išsineštinai ir išgertinai“, be to, ji priklausė ir nuo miesto dydžio. Nuo 1934 m. tik Vasario 16 d. buvo priskiriama prie valstybinių švenčių, tačiau jau nebeliko draudimo prekiauti visą dieną – nuo 13 iki 18 val. prekyba leista. Be to, įstaigose, kuriose prekiauta „išgertinai“ (alinėse, kavinėse ir pan.), miesteliuose alkoholis leistas nuo 13 iki 20 val.⁶⁷

62 „Svaigiųjų gėrimų mažmenomis pardavinėjimo įstatymas...“, p. 3.

63 „Švenčių ir poilsio įstatymas...“, p. 1.

64 „Projektuojama alkoholinių gėrimų pardavinėjimo santvarka ir savivaldybės“, in: *Savivaldybė*, 1933, nr. 3 (118), p. 14.

65 A. Lazauskienė *et al.*, 2015, p. 67.

66 *Ibid.*

67 *Ibid.*

Alkoholio prekybos ribojimas per bažnytines šventes sudarė didžiausią dalį iš visų ribotinių dienų. Bažnytines šventes galima išskirti į dvi dideles grupes – „didžiausias“ ir „kitas“ šventes. Nuo to priklausė, ar prekyba alkoholiu iš viso drausta, ar ribotos tik pardavimo valandos. Visą dieną prekyba drausta Kalėdų pirmąją dieną, Velykų pirmąją dieną, Sekminių pirmąją dieną, Naujųjų metų, Visų Šventųjų ir Vėlinių dienomis (1922 m.). Nuo 1925 m. prie didžiųjų švenčių dar priskirta: Trys Karaliai, Velykų antroji diena, Šeštinės, Kristaus dangun žengimas, Sekminių antroji diena, Dievo Kūno šventė, Šv. Apaštalų Petro ir Povilo (birželio 29 d.), Šv. Marijos Dievo Motinos dangun ėmimo (Žolinė), Šv. Marijos gimimo (rugsėjo 8 d.), Šv. Marijos Nekalto Prasidėjimo (gruodžio 8 d.) šventės ir Kalėdų antroji diena. Be to, nuo 1927 m. specialiose valstybinės degtinės monopolio parduotuvėse drausta prekyba ir „kitomis“ šventinėmis dienomis: Šv. Kazimiero (kovo 4 d.), Velykų Penktadienio, Velykų Šeštadienio ir Kūčių dienomis; tačiau tai negaliojo privačioms parduotuvėms ir traktieriams. Nuo 1934 m. tokių religinių švenčių dienų gerokai sumažėjo: iš 17 liko tik dvi (Kalėdos ir Velykos)⁶⁸.

Ne tokių svarbių, „kitų“, religinių švenčių dienomis nebuvo visiško draudimo prekiauti, tik pardavimo laikas buvo sutrumpintas. 1922 m. prie šių „kitų“ švenčių priskirti visi sekmadieniai ir Velykų (Didžiojo) Ketvirtadienio, Velykų Penktadienio ir Velykų Šeštadienio dienos, antroji Kalėdų diena, antroji Velykų diena, antroji Sekminių diena, nuo 1925 m. – ir Kūčių diena. Šiai kategorijai priskirtos ir atleidų dienos, kurios kiekvienoje parapijoje galėjo skirtis. Tomis dienomis alkoholio galima buvo įsigyti „išgertinai“ miestuose apskrities teisėmis – nuo 13 val.; kitose vietose – nuo 13 iki 16 val.; 1934 m. apskričių centruose – nuo 13 iki 22 val., antraeiliuose miestuose – iki 20 val., kitur – iki 18 val. Valstybinių parduotuvių laikas buvo trumpesnis, nuo 13 iki 18 val.⁶⁹

Miesteliams turgaus prekyba buvo ypač svarbi. Prekyba vykdavo iš anksto nustatytomis dienomis. Išskiriami paprasti turgūs ir jomarkai (metiniai turgūs). Metinių mugių, kurios paprastai būdavo specializuotos, laikas buvo derinamas prie mieste ar miestelyje vykusių atleidų. Tačiau turgūs nevykdavo sekmadienį ar per bažnytines šventes, atlaidus. Kai kur savivaldybės draudimus įformindavo privalomuoju įsakymu. Štai Mažeikių apskrityje privalomuoju įsakymu įtvirtinta, kad „prekymečiai, turgai ir mugės šventadieniais draudžiami“⁷⁰. Dažniausiai mugės

68 *Ibid.*

69 „Alkoholinių gėrimų pardavinėjimui tvarkyti įstatymas“, in: *Vyriausybės Žinios*, 1934, nr. 445, p. 10–11.

70 Mažeikių apskrities valdybos privalomasis įsakymas, 1925-02-14, in: KRVA, f. 219, ap. 1, b. 395, l. 163.

vykdavo kitą dieną po bažnytinių iškilmių. Pavyzdžiui, Kalvarijos miesto taryba skelbė metinius jomarkus – prekymečius. Jie turėjo vykti pirmą antradienį po tam tikrų religinių švenčių, pavyzdžiui, šv. Kazimiero, Atvelykio, Šeštinių, šv. Uršulės, šv. Martyno ir t. t. Iš viso 12 kartų. Be to, dar buvo leidžiami „antrieji prekymečiai“, t. y. antradienis po savaitės⁷¹. Turgūs prasidėdavo ankstyvą rytą, jų pradžios laikas nefiksuojamas. Tačiau pabaiga kai kuriuose įsakymuose numatyta. Pavyzdžiui, Rokiškio apskrityje turgūs turėjo baigtis 14 val., o prekymečiai – iki saulės laidos⁷².

Alkoholio prekybos įstatymuose kaip ypatingos dienos, sutraukiančios į miestus ir miestelius daug žmonių, išskirtos mugių ir jomarkų dienos. Tomis dienomis valsčiaus teisėmis miestuose leista prekiauti iki 16 val., tačiau nuo 1927 m. valstybinės degtinės monopolio pardavėjų veikė kaip paprastą dieną, tik valsčiaus teisėmis miestuose – iki 16 val., t. y. kaip šeštadienį. Turgaus dienomis prekyba „išgertinai“ ir „išneština“ valsčiuose leista nuo 8 iki 18 val., tačiau didesniems miestams apribojimas nenumatytas, prekiauta kaip darbo dienomis. Nuo 1922 m. galiojo draudimas prekiauti alkoholiu bažnytinių procesijų metu, bet nuo 1934 m. šio draudimo nebeliko⁷³.

Apie 1924 m. apskričių viršininkai išleido privalomuosius nutarimus dėl ramybės laiko. Pagal juos, visi vieši pasilinksminimai ir pramogos (spektakliai, koncertai, šokių ir kaukių vakarai, baliai, gegužinės, vaikštytynės ir kt.) taip pat ir vieši susirinkimai turėjo prasidėti ne anksčiau kaip 5 val. ir baigtis ne vėliau kaip iki 24 valandos. Nuo 24 iki 5 val. buvo „draudžiama visi kitų asmenų ramybę ardantieji darbai, kaip atvirame ore, taip ir trobose, būtent: muzika, šokiai, šukavimai, riksmas, trenksmai ir kiti triukšmingi, ramybę ardantieji darbai“⁷⁴.

Vidurnaktis buvo tam tikra riba. Reglamentuota, kad namų numeriai būtų apšviesti nuo sutemų iki 24 val., reikalauta, kad namų numeriai būtų „apšviečiami elektra arba žybalu lemputėmis, taip, kad namų numeris būtų aiškiai apšviestas ir matomas“⁷⁵.

Nakties laikas buvo skirtas specialioms darbams, tokiems kaip gatvių valymas ir pan. Štai Kėdainiuose asenizacijos vežimai miesto gatvėse galėjo pasirodyti tik tarp 24 ir 7 val.⁷⁶ Paryčiais valytos gatvės, aikštės, šaligatviai. Daug kur reikalauta gatves šluoti ir valyti iki 6 val. vasarą ir iki 7 val. (arba kitur iki 8 val.) žiemą. Pavyzdžiui, Ukmergės apskrityje „[š]aligatviai visur turi būti pataisyti ir valomi nuo purvo, o

71 Kalvarijos miesto valdybos skelbimas, 1926-03-12, in: KRVA, f. 219, ap. 1, b. 395, l. 34.

72 „Privalomas įsakymas 36 nr.“ [1930-12-03], in: *Rokiškio apskrities...*, p. 79.

73 A. Lazauskienė *et al.*, 2015, p. 68.

74 „Privalomas įsakymas“ [1924-10-31], in: *Privalomieji įsakymai...*, p. 46.

75 „Privalomas įsakymas Nr. 14“ [1924-04-15-16], in: *Kėdainių Apskritis...*, p. 10.

76 „Privalomas įsakymas Nr. 27“ [1931-05-16], in: *Kėdainių Apskritis...*, p. 56.

žiemą nuo sniego ir ledo; valymą atlikti ne vėliau 6 val. ryto vasarą ir 7 val. ryto žiemą⁷⁷. Išskirtinė nešvara vyravo turgaus dienomis, todėl Kėdainiuose priimtas nutarimas, kad „priterštos gatvės dar gali būt šluojamos tarp 16–17 val. vasarą ir tarp 15–16 val. žiemą, gerai jas palaisčius, kad nebūtų sukelta dulkių“⁷⁸. Taigi nebūtinai anksti ryte. Turgavietes vienur reikalauta valyti pasibaigus turgui, kitur pakako, kad jos būtų valomos „ne vėliau 12 valandų kitos po turgaus dienos“⁷⁹. Daugeliu atvejų ankstyvo ryto valymo darbų laikas nustatytas taip, kad netrukdytų dienos ritmui, gyventojų judėjimui, nekeltų dulkių.

Dar vienas gyvenimo ritmo reguliavimas buvo susijęs su naminiais šunimis. Ne tik kaimuose, bet ir miesteliuose lakstė palaidi šunys, kurie galėjo įkasti, užkrėsti pasiutlige, sukelti pavojų gyventojams, be to, kenkė laukiniams paukščiams. Vietos valdžia ėmėsi su tuo kovoti. Kai kuriose apskrityse nustatyta, kuriuo metu šunys gali būti palaidi. Daugiausia leista laikyti palaidus šunis tik naktį, o dieną jie turėjo būti priišti. Pavyzdžiui, Panevėžio apskrityje leista „nuo saulės tekėjimo iki užsileidimo“⁸⁰. Įdomiai draudimai klostėsi Ežerėnų apskrityje: 1921 m. priimtas nutarimas, kuriuo reikalauta „visus kiemsargius šunis laikyti priištais nuo 7 val. ryto iki 5 val. vakaro žiemos metu ir nuo 4 val. ryto iki 9 val. vakaro kitu laiku metų“⁸¹. Netrukus, 1923 m. kovą, priimtas sprendimas iki birželio 1 d. šunis laikyti priištus, o nuo birželio 1 d. leista „naktimis laikyti paleistais: vasaros metu nuo 10 val. vakaro iki 3 val. ryto ir žiemos nuo 4 val. vakaro iki 7 val. ryto“⁸². Matyt, situacija nebuvo gera, nes už trijų mėnesių išleistas apskrities viršininko nurodymas: „Kad užkirtus kelią plėstis ligoms nuo pasiutusių šunų įkandimo, griežtai įsakau visiems Ežerėnų miesto ir apskrities gyventojams [...] neatidėliojant priišti visus kiemsargius šunis ir laikyti juos priištais visą laiką dieną taip ir naktį.“⁸³ Šįkart bauda numatyta dviubai didesnė nei anksčiau – 1 000 litų – arba 1 mėnuo arešto. Gretimoje Rokiškio apskrityje taip pat visiškai drausti palaidi šunys⁸⁴, kaip ir Kėdainiuose bei kitur.

Apskritai visuose privalomuose savivaldybių nutarimuose ir apskričių viršininkų įsakymuose nurodytos gana didelės baudos. Dažniausiai jos svyravo nuo 100

77 „1921 m. Balandžio mėn. 14 d. Nr. 4“, in: *Apskričių Viršininkų...*, p. 61.

78 „Privalomas įsakymas Nr. 27“ [1931-05-16], in: *Kėdainių Apskritis...*, p. 52–53.

79 „Rokiškio Apskrities Viršininko privalomas įsakymas sveikatai apsaugoti ir švarai palaikyti“ [1921-02-24], in: *Rokiškio apskrities...*, p. 7.

80 „Privalomas įsakymas 5 Nr.“ [1922-11-23], in: *Panevėžio apskrities...*, p. 10.

81 „Privalomas įsakymas Nr. 1“ [1921-05-25], in: *Privalomieji įsakymai...*, p. 8.

82 „Papildomas privalomas įsakymas“ [1923-03-24], in: *Ibid.*, p. 17.

83 „Privalomas įsakymas Nr. 9“ [1923-06-10], in: *Ibid.*, p. 35.

84 „Rokiškio Apskrities Viršininko privalomas įsakymas Nr. 19“ [1928-06-15], in: *Rokiškio apskrities...*, p. 35.

iki 500 litų (anksčiau nuo 1 000 iki 5 000 auksinų) arba 1 mėn. arešto. Daugeliu atvejų reglamentavimo vykdymą turėjo prižiūrėti savivaldybių atstovai ir milicija (vėliau – policija).

Išvados

Miestų ir miestelių erdvės reguliavimas susijęs su pokario statyba, miestelių planavimu, bet ypač su prekyba. Tai rodo turgaus aikštės ir aplinkinių gatvių veiklos, tvarkos ir sanitarijos reglamentavimas. Kita sritis, kuri buvo labai griežtai reguliuojama, – prekyba alkoholiu. Įstatymais reguliuotas atstumas nuo prekybos alkoholiu vietos iki maldos namų, kapinių, mokyklų, valdžios įstaigų. Kai kuriuose miesteliuose reguliuotos ir poilsio vietos, pavyzdžiui, nustatytos miestelių „maudyklių vietos“. Miestelių erdvės įstatyminis reguliavimas liudija siekį pagerinti infrastruktūrą, modernizuoti miestų ir miestelių struktūrą, gyvenimo įpročius.

Laiko reguliavimas, nulėmęs miestelių gyvenimo ritmą, labiausiai susijęs su religinėmis ir valstybinėmis šventėmis. Katalikų Bažnyčia tuo laikotarpiu buvo įtakinga, religinės šventės gyventojams turėjo ypatingą reikšmę. Nuo jų priklausė miestelių parduotuvių, dirbtuvių darbo laikas, prekyba turguje, taip pat kiti viešojo gyvenimo aspektai – gyvulių gynimas, prekių vežiojimas. Reguluojantys aktai padeda pajusti miesto ritmą: savivaldybė reglamentavo kasdienį gyvenimą, nustatydama ramybės, prekybos, transporto judėjimo, gatvių valymo laiką.

Nors savivaldybės galėjo priimti savo privalomuosius nutarimus, vis dėlto visoje Lietuvoje jie gana panašūs, parengti laikantis bendrųjų įstatymų. Teisinis reguliavimas leidžia bent iš dalies atskleisti XX a. 3–4 deš. miestelių gyvenimo ypatumus.

Bibliografija

- Akmenytė-Ruzgienė V., 2018 – Vilma Akmenytė-Ruzgienė, „Dvasios pakilimo dienos“: Lietuvos valstybės švenčių transformacijos 1918–1940 metais“, in: *Parlamento studijos*, 2018, nr. 24, p. 75–97.
- Baužienė M., 2007 – Morta Baužienė, „Statybų tvarka nepriklausomos Lietuvos metais“, in: *Žemaičių žemė*, 2007, nr. 3 (747), p. 6–7.
- Čepinskas S. et al., 2011 – Stanislovas Čepinskas, Rasa Bertašiūtė, „Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje“, in: *Liaudies kultūra*, 2011, nr. 6 (141), p. 40–51.
- Lazauskienė A. et al., 2015 – Aistė Lazauskienė, Ilona Tamutienė, „Alkoholio prekybos laiko reguliavimas: Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikos patirtys“, in: *Viešojo politika ir administravimas*, 2015, t. 14, nr. 1, p. 65–75.

- Morkūnaitė-Lazauskienė A., 2007a – Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
- Morkūnaitė-Lazauskienė A., 2007b – Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, „Prekybos alkoholiu reglamentavimas Lietuvos miesteliuose (1918–1940 m.)“, in: *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 2007, nr. 6: *Miestų kultūros paveldas muziejuose*, p. 55–59.
- Morkūnaitė-Lazauskienė A., 2012 – Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, „Kasdieninio gyvenimo reglamentavimas Kauno miesto savivaldybės privalomuosiuose įsakymuose ir nutarimuose (1918–1940 m.)“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012, t. 12, p. 93–107.
- Morkūnas E. J., 2017 – Eligijus Juvencijus Morkūnas, *Lietuvos miestelių atspindys: muziejaus miestelis*, [Rumšiškės]: [Lietuvos liaudies buities muziejus], 2017.
- Polkaitė-Petkevičienė G. et al., 2016 – Giedrė Polkaitė-Petkevičienė, Norbertas Černiauskas, „Urbanizacija“, in: Dalia Bukelevičiūtė, Zenonas Butkus, Norbertas Černiauskas, Andrius Grodis, Algis Povilas Kasperavičius, Giedrė Polkaitė-Petkevičienė, *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 143–193.
- Šaknys Ž., 2018 – Žilvytis Šaknys, „Valstybės (Tautos) švenčių formavimo ypatumai 1918–1940 m. Lietuvoje“, in: *Lietuvos etnologija*, 2018, t. 18 (27), p. 129–154.
- Tamutienė I. et al., 2016 – Ilona Tamutienė, Rita Andrejeva, Aistė Lazauskienė, „Prekybos alkoholiu vietų reguliavimas: Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikos patirtys“, in: *Viešojo politika ir administravimas*, 2016, t. 15, nr. 1, p. 25–40.
- Tranavičiūtė B. et al., 2023 – Brigita Tranavičiūtė, Vaidas Petrulis, Arvydas Pakštalis, Paulius Tautvydas Laurinaitis, *Lietuvos miestų ir miestelių atstatymas 1918–1925 m.*, Kaunas: KTU leidykla „Technologija“, 2023.